

MAŁGORZATA DAJNOWICZ

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Białymstoku, Uniwersytet w Białymstoku

ADAM MIODOWSKI

Uniwersytet w Białymstoku

Rola Władysława Paszkowskiego w organizacji służb ochrony zabytków szczebla powiatowego w powojennym województwie białostockim (1945–1946)

Słowa kluczowe: Białostoczczyzna, Suwalszczyzna, Łomżyńskie, Władysław Paszkowski, wojewódzki konserwator zabytków, organizacja służb ochrony zabytków, ochrona lokalnego dziedzictwa, 1945–1946

Key words: the region of Białystok, the region of Suwałki, the region of Łomża, Władysław Paszkowski, voivodeship conservator of historical objects, organisation of heritage preservation services, local heritage preservation, 1945–1946

Władysław Paszkowski, podejmując się w 1945 r. wypełniania obowiązków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków¹, nie miał początkowo zbyt wielu współpracowników w terenie. Wyjątkiem były powiaty łomżyński i suwalski, gdzie starostowie już pod koniec 1944 r. obsadzili stanowiska referentów kultury i sztuki. W starostwie łomżyńskim Referat Kultury i Sztuki zaczął formalnie funkcjonować już 3 listopada 1944 r., kiedy obowiązki referenta objął Władysław Cwalina². Starosta suwalski Stanisław Łapot, pomimo obiekcji wyrażonych przez białostocki Wydział Kultury i Sztuki w skierowanym doń piśmie z 16 grudnia 1944 r. w związku z niespełnianiem przez zaproponowaną kandydatkę wymogów określonych w okólniku nr 1 Ministerstwa Kultury i Sztuki³, utrzymał decyzję o zatrudnieniu Viktorii Wysockiej jako p.o. referenta kultury i sztuki⁴. Jego determinacja w tym przypadku mogła wynikać z faktu, że niebawem miał ożenić się z powołaną przez siebie urzędniczką. Od marca 1945 r. w sprawozdaniach miesięcznych kierująca Referatem Kultury i Sztuki zaczęła się podpisywać jako Viktoria Łapot⁵.

W większości pozostałych powiatów, zwłaszcza tych mniejszych, pozyskanie wykwalifikowanych pracowników nie było łatwe⁶. Braki kadrowe dobrze

ilustruje przypadek szczuczyński, gdzie pieczę nad zabytkami z konieczności sprawował Powiatowy Oddział Informacji i Propagandy⁷ przy Starostwie Powiatowym⁸ w Szczuczynie (z siedzibą w Grajewie)⁹. Jego urzędnicy, odpowiadając Wydziałowi Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku na pismo nr 518/45 z 25 czerwca 1945 r. ws. stosowania wytycznych Ministerstwa Kultury i Sztuki, zawartych w okólniku nr 15, a dotyczących ochrony zabytków, nie mieli do przekazania dobrych wieści. W piśmie z 9 lipca 1945 r. czytamy:

Zawiadamiamy, że co do zabezpieczenia obiektów kultury i sztuki dotychczas nic nam nie jest wiadome. Na terenie naszego powiatu nie ma specjalnego referenta kultury i sztuki, zaś obiekty zabytkowe, które są na naszych terenach, są z polecenia starostwa zabezpieczane przez Urzędy Gminne lub Magistrackie, ewentualnie władze kościelne. Obecnie po otrzymaniu instrukcji i gdy będzie referent do spraw kultury i sztuki¹⁰ oraz fundusze na to, będziemy stosować się do wytycznych okólnika nr 15¹¹.

Ze sporządzonego pod datą 10 lipca 1945 r. sprawozdania, które przesłano w uzupełnieniu cytowanego powyżej pisma do Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku, dowiadujemy się, że do czasu zatrudnienia referenta ds. kultury i sztuki w szczuczyńskim Starostwie Powiatowym jego obowiązki wypełniał kierownik Powiatowego Oddziału Informacji i Propagandy Franciszek Karazim¹². Ten stan rzeczy utrzymał się co najmniej do końca 1945 r., o czym dowiadujemy się z treści pisma z 24 listopada skierowanego do Wydziału Kultury i Sztuki w odpowiedzi na monity ws. zaległych sprawozdań miesięcznych z działalności Referatu Kultury i Sztuki Starostwa Powiatowego. Pełniący obowiązki referenta urzędnik tak odniósł się do tych ponagieł:

W zakresie obowiązków referatu nic się nie robiło i dlatego nic nie pisaliśmy. Co zaś tyczy zapotrzebowań budżetowych, to takowe były przesłane w dniu 12 lipca br. do Wydziału Kultury i Sztuki, ale żadnej odpowiedzi na to nie było, więc i pracy też nie było. Skoro wojewódzki Wydział Kultury i Sztuki po macoszemu potraktował nasz powiat, chociaż na to nie zasługuje, to honorowo pracować nikt nie będzie¹³.

Tak jednoznaczne postawienie sprawy zmotywowało urzędników wojewódzkich z Wydziału Kultury i Sztuki do merytorycznej reakcji, czemu dali wyraz w piśmie z 26 listopada. Nakreślona w nim perspektywa wygospodarowania od nowego roku środków finansowych na wsparcie powiatowych komórek kultury i sztuki zachęciła szczuczyńskie starostwo do przejścia do konkretów i przedłożenia propozycji personalnych. Na kierownika referatu zarekomendowano Aleksandra Malinowskiego, któremu podlegać mieli trzej referenci. Pośród nich jako odpowiedzialnego za ochronę zabytków proponowano architekta powiatowego inż. Witolda Sobolewskiego. Do propozycji organizacyjno-personalnych dołączy-

no projekt budżetu Referatu Kultury i Sztuki, który miał zamknąć się w kwocie 165 tys. zł¹⁴. Analogicznie zareagowały pozostałe urzędy powiatowe.

Jeszcze w grudniu 1945 r., na wniosek Paszkowskiego, naczelnik Wydziału Kultury i Sztuki ks. dr Piotr Śledziewski, chcąc zaktywizować współpracowników w starostwach, zdecydował się wygospodarować nie tylko środki na dofinansowanie etatów referentów powiatowych ds. kultury i sztuki, ale też zaoferować „kredyt w wysokości 830 zł na wyjazdy w teren, w celu zebrania i opracowania materiałów historycznych, etnograficznych itp.”¹⁵.

Były to działania mocno spóźnione. Część urzędników powiatowych odpowiedzialnych za ochronę zabytków miesiącami nie otrzymywała nie tylko środków umożliwiających wypełnianie powierzonych im obowiązków, ale nawet własnych wypłat. Na przykład dwuosobowej obsadzie referatu w starostwie suwalskim nie wypłacano pensji co najmniej od stycznia do maja 1945 r., a niewykluczone, że i w kolejnych miesiącach¹⁶. Taka sytuacja działała demotywująco na większość kadr urzędniczych. Skutkowało to u jednych odmową wypełniania obowiązków, jak miało to miejsce w przypadku szczuczyńskim, a u drugich prowadziło do pozorowania pracy. Tak było pod koniec 1944 r. w starostwie łomżyńskim, gdzie referent odpowiedzialny za ochronę zabytków stwierdził, a starosta w oficjalnym piśmie z 6 listopada potwierdził, że „na terenie powiatu łomżyńskiego nie ma żadnych zabytków, ani dzieł sztuki, które zostały przez okupantów zniszczone lub wywiezione”¹⁷. Po upływie roku w sprawozdaniu miesięcznym za listopad 1945 r. w dziale piątym dotyczącym zabytków, w punkcie piątym zamieszczono adnotację o następującej treści: „Na razie o takowych brak informacji”. W tym samym punkcie w części zawierającej wnioski i zalecenia dopisano: „Zbadać to za pośrednictwem nauczycielstwa”¹⁸. Przywołane stwierdzenia brzmią co najmniej kuriozalnie, zwłaszcza jeśli weźmie się pod uwagę fakt, że Łomża straciła np. kościół pojezuicki z przełomu XVII i XVIII w., który Niemcy, wycofując się z miasta latem 1944 r., wysadzili. Pozostało po nim tylko gruzowisko, które przykryło fundamenty świątyni¹⁹.

Opisane postawy łomżyńskich urzędników odpowiedzialnych za ochronę zabytków mogły do pewnego stopnia wynikać z niejasnej przynależności administracyjnej powiatu łomżyńskiego, który dopiero 18 sierpnia 1945 r. formalnie wszedł w granice województwa białostockiego po wyłączeniu z warszawskiego²⁰. Zmiana granic międzywojewódzkich była przygotowywana przez kilka miesięcy, nim ją urzędowo ogłoszono. Kadry administracyjne na szczeblu wojewódzkim (w Warszawie i Białymstoku) i powiatowym (w Łomży) wiedziały o tych planach i w tym ostatnim przypadku były temu niechętne²¹. Skutkowało to tym, że służba konserwatorska Wydziału Kultury i Sztuki w warszawskim Urzędzie Wojewódzkim od chwili jej powołania, na początku 1945 r., nie interesowała się łomżyńskimi zabytkami, a jej białostocki odpowiednik wyprzedzając to zainteresowanie zaczął wykazywać już pod koniec 1944 r., żądając np. od Referatu Kultury i Sztuki starostwa powiatowego podjęcia inwentaryzacji zniszczeń i comiesięcznych sprawozdań. Ich początkowy brak i późniejsza zdawkowość były dla Paszkowskiego niemalym utrudnieniem w wypełnianiu obowiązków konserwatorskich. W przejściu do merytorycznej współpracy dopomógł obu stronom ks. dr Śledziewski, któ-

ry jeszcze przed wojną dał się w Łomżyńskim poznać jako ceniony konserwator zabytków ówczesnego województwa białostockiego. Kapłan ten bowiem piastował od 1 czerwca 1919 r. stanowisko powiatowego konserwatora w Łomży, a później, od 8 maja 1920 r., również wojewódzkiego w Urzędzie Konserwatorskim w Białymstoku²².

Z upływem kolejnych miesięcy, po wzmocnieniu kadrowym i finansowym referatu, łomżyńscy urzędnicy odpowiedzialni za ochronę zabytków, dodatkowo dopingowani kolejnymi wizytacjami Paszkowskiego, a później kierownictwa wojewódzkiego Wydziału Kultury i Sztuki, zaczęli należycie wywiązywać się ze swych obowiązków²³. Kluczową w tym względzie okazała się decyzja o powierzeniu kierowania referatem Janowi Czochońskiemu. Jego nominację wojewoda białostocki Stefan Dybowski podpisał 29 września 1945 r.²⁴, a Referat Kultury i Sztuki starostwa łomżyńskiego zaczął funkcjonować w powiększonym składzie 6 października²⁵.

Czochoński był postacią nietuzinkową. Po zakończeniu edukacji gimnazjalnej w Łomży podjął naukę w Szkole Dramatycznej w Krakowie, a następnie kontynuował w Warszawskiej Szkole Dramatu i Komедии. Już jako dyplomowany aktor występował w teatrach krakowskich i warszawskich. W Łomży zaś jeszcze przed wojną stworzył, kierował i występował w teatrze amatorskim²⁶. Pracę Czochońskiego na powierzonym mu stanowisku, także w odniesieniu do spraw związanych z ochroną zabytków, od początku bardzo dobrze oceniano, co znajdowało odzwierciedlenie w sprawozdawczości białostockiego Wydziału Kultury i Sztuki kierowanej do resortu kultury²⁷.

Motywowani przez Paszkowskiego nowi urzędnicy starostwa nie tylko „odkryli” wiosną 1946 r. ruiny zniszczonego kościoła pojezuickiego, ale dostrzeżli wreszcie łomżyńską katedrę, która – jak się okazało – ucierpiała podczas wojny i wymagała podjęcia prac konserwatorskich. W 1939 r. bomba uszkodziła jej południową zakrystię i część nawy bocznej. Rekonstrukcji wymagał też dach²⁸. Inwentaryzację tych zniszczeń Paszkowski przeprowadził wiosną 1946 r. (w marcu lub kwietniu)²⁹. W materiałach sprawozdawczych naczelnika Wydziału Kultury i Sztuki białostockiego Urzędu Wojewódzkiego ks. dr. Śledziewskiego zachował się odpis notatki poinwentaryzacyjnej, z którego dowiadujemy się, że:

Mury zabytkowej katedry są w stanie możliwym, tylko niektóre parcje muru potrzebują wymiany zmurszałej cegły. W gorszym stanie jest dach, który cieknie nad nawą główną. Przykrycie z dachówki podczas niedawnych działań wojennych zostało zruszone z miejsca i do 20% połaci potrzebuje nowej dachówki i wymiany częściowo nadgnitych łąt. Konstrukcja dachowa na ogół jest jednak w dobrym stanie. Nawa boczna, południowa kryta blachą jest w najgorszym stanie i potrzebuje nowego przykrycia, z częściową wymianą belek i odeskowania. Dach nad nawą północną jest przykryty dachówką, która wymaga przełożenia z dodatkiem nowej. Dachówkowe pokrycie wieży potrzebuje przełożenia, a wieńczące szczyty rekonstrukcji brakujących elementów architektonicznych. [...] koszty-

rys na roboty remontowe katedry łomżyńskiej opiewa na ogólną sumę 328 256 zł³⁰.

Paszkowski dopiero z początkiem 1946 r. zyskał szersze wsparcie ze strony powiatowych urzędników oddelegowywanych do zajmowania się ochroną zabytków. Od wiosny 1945 r. działał niemal w pojedynkę, mogąc liczyć na pomoc kilku uwrażliwionych na los zabytków starostów, wójtów i referentów powiatowych. Taka pomoc, jak ta uzyskana ze strony starostwa wysokomazowieckiego i miejscowego urzędu gminy wiejskiej³¹ przy ewidencjonowaniu obiektu i inwentaryzacji zniszczeń Pałacu Roszkowskich w Tyborach-Kamiance, należała w pierwszych powojennych miesiącach do rzadkości. Tu inaczej niż w przypadku szczuczyńskim zajmowanie się sprawami kultury i sztuki zastępczo powierzono nie Powiatowemu Oddziałowi Informacji i Propagandy przy starostwie, a Referatowi Administracyjno-Prawnemu³². W notatce przedłożonej 2 lipca 1945 r. w Wydziale Kultury i Sztuki przez niepodpisanego urzędnika tego referatu czytamy:

Niniejszym informuję, iż w powiecie wysokomazowieckim – parafii Jabłonka Kościelna znajduje się majątek Tybory-Kamianka, gdzie dwór mieszkalny posiada wartość zabytkową, ponieważ pochodzi z XVIII wieku³³ i ma cechy architektury tej epoki. Jest to budynek murowany, pod którym znajdują się olbrzymie piwnice sklepione [...]. Położenie wyjątkowo piękne: dom znajduje się na górcie, zejścia do ogrodu po schodach kamiennych prowadzących do alei lipowej, a dalej do stawów. [...] Z wymienionych wyżej względów dwór należy poddać konserwacji³⁴.

Otwartość na współpracę z wojewódzkim konserwatorem zabytków ze strony wysokomazowieckich urzędników powiatowych zaowocowała przyznaniem pod koniec października 1945 r. przez wojewodę białostockiego subwencji w kwocie 10 tys. zł na prace zabezpieczające inny tamtejszy zabytek, jakim była świątynia w Rosochatem Kościelnym³⁵. Środki te parafia pozyskała, gdyż kościół św. Doroty znalazł się na przesłanej już 8 stycznia 1945 r. przez starostę do Wydziału Kultury i Sztuki liście 20 obiektów sakralnych, których stan powinno się poddać ocenie konserwatorskiej. Paszkowski pierwszy jej etap przeprowadził jesienią 1945 r.³⁶ i prawdopodobnie kontynuował wiosną następnego roku³⁷, czego efektem była dokumentacja fotograficzna i opracowanie, m.in. na jej podstawie, planu rekonstrukcji obiektu³⁸. Świątynia została poważnie zniszczona 12 sierpnia 1944 r. po wybuchu niemieckiej bomby zapalającej, która wypaliła jej wnętrze i spopieliła dach nad nawą główną. Sklepienia naw bocznych ocalały i były w stosunkowo dobrym stanie dzięki szybkiemu ich zabezpieczeniu przez miejscowych parafian, którzy przykryli je prowizorycznym słomianym dachem³⁹.

Innym istotnym ograniczeniem w tempie powojennej inwentaryzacji stanu zachowania obiektów zabytkowych na terenie Łomżyńskiego i Suwalszczyzny był, prócz niedostatków finansowych, także brak środków transportu. O ile Paszkowskiemu na wyjazdy użyczano dżipa willysa przydzielonego Urzędowi Wojewódzkiemu, to w przypadku zajmujących się ochroną zabytków powiatowych referen-

tów kultury i sztuki był to problem nieprzewidywalny. Nawet stosunkowo silne kadrowo, na tle pozostałych powiatów, starostwa łomżyńskie i suwalskie przez wiele lat nie były w stanie poradzić sobie z tym problemem.

W związku z tym starający się współpracować z Paszzkowskim suwalscy urzędnicy powiatowi wystąpili latem 1945 r. z niecodzienną propozycją. W czerwcowym sprawozdaniu z działalności Referatu Kultury i Sztuki skierowanym do Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku stwierdzali, że co prawda „kontakt z terenem jest utrudniony z braku środków komunikacyjnych, ale brak ten dałoby się łatwo usunąć, gdyż drogi tu są dobre, a odległości nieznaczne. Wystarczyłoby tylko przydzielić referatowi kredyty na wynajem furmanek, co całkowicie usunęłoby istniejące trudności z transportem”⁴⁰. W dostępnych źródłach nie udało się odnaleźć informacji, jak do tej propozycji odniósł się białostocki Wydział Kultury i Sztuki, ale wydaje się, że jej nie podchwycił.

Powiatowi urzędnicy współpracujący z wojewódzkim konserwatorem zabytków musieli poszukać innych sposobów, by wywiązywać się ze swych obowiązków. Na Suwalszczyźnie niemal do końca lat czterdziestych XX w. radzono sobie z ograniczeniami w mobilności, wprzęgając do współpracy wiejskich nauczycieli i nauczycielki. Określano ich w dokumentacji urzędowej mianem „łączników gminnych”⁴¹. Przeprowadzali oni wstępną inwentaryzację zniszczeń zabytków w pobliżu miejsc swojej pracy, a następnie listownie raportowali o poczynionych ustaleniach do suwalskiego starostwa, a to z kolei przekazywało zbiorcze dane w sprawozdaniach miesięcznych do Oddziału Konserwatorskiego Wydziału Kultury i Sztuki w Białymstoku⁴². W odniesieniu do obiektów podworskich posiłkowano się też wsparciem ze strony Powiatowego Urzędu Ziemskiego w Suwałkach i miejscowego Pełnomocnika do spraw Reformy Rolnej⁴³. Działając w ten sposób, zdołano już do 13 stycznia 1945 r. zebrać, zestawić i przesłać wykaz świątyń rzymskokatolickich i staroobrzędowych na terenie powiatu suwalskiego, które wymagały objęcia opieką konserwatorską⁴⁴. W ślad za tym postępowało rozpoznanie stanu zachowania obiektów świeckich, czego dobrym przykładem było grodzisko w Szurpiłach⁴⁵, o którym suwalski referat już w lutym 1945 r. raportował do Białegostoku⁴⁶.

W granicach powojennego województwa białostockiego znalazły się też trzy nowe powiaty ze stolicami w Ełku, Gołdapi i Olecku, sąsiadujące z Suwalszczyzną od zachodu, które wcześniej były częścią Prus Wschodnich. Dwa ostatnie miasta i pograniczne gminy w sposób naturalny, choćby z racji na migrację do nich ludności z Suwalszczyzny, zaczęły ciążyć ku stolicy subregionu. Sprzyjał temu dodatkowo przeciągający się w czasie proces organizowania się struktur administracji powiatowej i gminnej na północno-wschodnich „ziemiach odzyskanych”. W efekcie stosunkowo dobrze funkcjonujące starostwo suwalskie, chcąc nie chcąc, monitorowało za pośrednictwem nadsyłanej korespondencji migrujących do Gołdapi i Olecka suwalskich nauczycieli stan zachowania tamtejszych zabytków. Początkowo tylko tą drogą docierały do białostockiego Wydziału Kultury i Sztuki informacje choćby o takich obiektach, jak gołdapska późnogotycka fara z połowy XVI w.⁴⁷, która uległa poważnym zniszczeniom w trakcie walk toczonych o to miasto na przełomie października i listopada 1944 r. oraz w połowie stycznia następnego

nego roku. Kierowany przez Paszkowskiego Oddział Konserwatorski został poinformowany o stanie obiektu pod koniec 1945 r., a już w przedłożonym województwie białostockiemu sprawozdaniu za styczeń 1946 r. jego zwierzchnik, naczelnik wydziału ks. dr. Śledziewski, prócz informacji o spalonym dachu i niszczących ścianach świątyni wskazywał na potrzebę zabezpieczenia obiektu przed skutkami opadów deszczu i śniegu⁴⁸.

W marcu 1945 r., jeszcze przed formalnym podjęciem urzędowania, Paszkowski, zainspirowany innowacyjnym podejściem suwalskiego Referatu Kultury i Sztuki w pozyskiwaniu informacji o powojennej kondycji zabytków, zdecydował się poszerzyć krąg społecznych współpracowników służb konserwatorskich w województwie białostockim o księży. Odzew na skierowany do 120 parafii kwestionariusz mający na celu ustalenie stanu zachowania świątyń i kaplic spełnił oczekiwania Paszkowskiego⁴⁹. Okazało się, że księża, podobnie jak nauczyciele, znakomicie wywiązali się z powierzonego im zadania.

Włączenie świeckich i duchownych kręgów lokalnej inteligencji do powojennej inwentaryzacji zabytków było w drugiej połowie lat czterdziestych XX w. konieczne, gdyż w początkach działalności służb konserwatorskich w województwie białostockim odczuwały one nie tylko braki kadrowe w Oddziale Konserwatorskim Wydziału Kultury i Sztuki w Białymstoku, ale jeszcze większe na poziomie powiatowym, gdzie w połowie 1945 r. „obsadzone były tylko trzy referaty kultury i sztuki na ogólną liczbę ośmiu powiatów”⁵⁰. Faktycznie w starostwach funkcjonowały tylko dwa referaty – od listopada 1944 r. w starostwie łomżyńskim⁵¹ i od grudnia 1944 r. – w suwalskim⁵². W wysokomazowieckim i szczuczyńskim (z siedzibą w Grajewie) obowiązki przypisane do tych referatów wypełniały zastępczo do połowy 1945 r. inne komórki organizacyjne. W pierwszym przypadku był to, jak już wspomniano, Referat Administracyjno-Prawny, a w drugim – Powiatowy Oddział Informacji i Propagandy⁵³.

Na ile sytuacja zmieniła się po roku wypełniania przez Paszkowskiego obowiązków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków⁵⁴ w Wydziale Kultury i Sztuki białostockiego Urzędu Wojewódzkiego? Z treści przesłanego 5 czerwca 1946 r. do Ministerstwa Kultury i Sztuki sprawozdania kierującego wydziałem ks. dr. Śledziewskiego dowiadujemy się, że w województwie białostockim funkcjonowały cztery referaty kultury i sztuki, mimo że liczba urzędów powiatowych powiększyła się w międzyczasie (zdaniem raportującego) aż do jedenastu⁵⁵. Na ich liście uwzględnione zostały powiaty: augustowski, białostocki, bielski, ełcki, gołdapski, łomżyński, olecki, sokólski, suwalski, szczuczyński i wysokomazowiecki. Była to informacja nieco nieprecyzyjna, gdyż powiaty ełcki, gołdapski i olecki formalnie weszły w granice województwa białostockiego dopiero 28 czerwca 1946 r.⁵⁶

W późniejszym okresie, gdy referaty kultury i sztuki funkcjonowały już we wszystkich starostwach, Paszkowski i ks. dr. Śledziewski nadal najwyżej oceniali pracę suwalskiego Referatu Kultury i Sztuki. Kiedy więc docierały do nich sygnały o trudnościach w jego funkcjonowaniu, z determinacją pomagali je przezwyciężać. Tak było w maju 1945 r., gdy ks. dr. Śledziewski, zaalarmowany przez Paszkowskiego i Stanisława Łapota⁵⁷, musiał interweniować w Ministerstwie Kultury i Sztuki w sprawie zaległego resortowego dofinansowania wydatków suwal-

skiego referatu. Z pisma skierowanego z Suwałk do białostockiego Wydziału Kultury i Sztuki czytamy m.in.:

W powiecie suwalskim jest dobrze działający Referat Kultury i Sztuki, lecz grozi mu zlikwidowanie, gdyż nie otrzymuje żadnej pomocy materialnej ze strony państwa. W preliminarzach budżetowych ujmowałem sprawę referatu powiatowego, lecz wskutek tego, że nigdy nie otrzymujemy sum prelininowanych, a Ministerstwo wyłącznie daje dotacje na instytucje znajdujące się na terenie miasta Białegostoku, Suwałkom nic nie przypadło w udziale. Dlatego też proszę o udzielenie w obecnej chwili specjalnej dotacji dla powiatu suwalskiego w kwocie 40 000. Suma powyższa wydaje mi się niezbędna dla sprawnego, dalszego prowadzenia referatu⁵⁸.

Z przywołanych przykładów jasno wynika, że w obliczu trudności kadrowych, niedostatków finansowych i co za tym idzie – chaosu organizacyjnego wiele podczas inwentaryzacji zniszczeń wojennych zależało od czynnika ludzkiego. Wśród tam, gdzie Paszkowski stykał się z ludźmi takimi jak on sam, o podobnym zapale, odznaczającymi się pewną dozą altruizmu, a przede wszystkim traktującymi sprawę ochrony zabytków jako swego rodzaju misję, a nie wyłącznie ośmiogodzinną pracę na etacie w zamian za wynagrodzenie, łatwiej było inwentaryzować zniszczenia, odbudowywać i chronić dziedzictwo architektoniczne północno-wschodniej Polski.

Rzecz jasna, by robić to systemowo i profesjonalnie, potrzebne były wykwalifikowane kadry na szczeblu powiatowym, a także środki transportu oraz zaplecze biurowe niezbędne do normalnego funkcjonowania referatów kultury i sztuki w starostwach. Zmiany w tym kierunku postępowały bardzo powoli, zwłaszcza w traktowanej po macoszem tej części kraju. Czego można było oczekiwać od władz komunistycznych w terenie, skoro nieustannie trwała walka o nowe etaty, o ich finansowanie (także o dodatek funkcyjny dla samego konserwatora wojewódzkiego)⁵⁹, a nawet o pomieszczenia dla zatrudnionych i odpowiednie ich wyposażenie pod kątem potrzeb Oddziału Konserwatorskiego, a zwłaszcza funkcjonującej w jego strukturze Pracowni Konserwatorskiej⁶⁰.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Archiwum Państwowe w Białymstoku. Urząd Wojewódzki Białostocki. Wydział Kultury i Sztuki. Sprawozdania z działalności WKiSz. Sygn. 4/71/0/22/2352.
- Archiwum Państwowe w Białymstoku. Urząd Wojewódzki Białostocki. Wydział Kultury i Sztuki. Sprawozdania Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku [WKZB]. Sygn. 4/71/0/22/2345; 4/71/0/22/2346.
- Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku. Akta osobowe Władysława Paszkowskiego.

Źródła publikowane

Białkowski W., *Wspomnienia o pracy w województwie białostockim w latach 1944–1949*, „Rocznik Białostocki” 1965, R. 5.

Opracowania

Dajnowicz M., Miodowski A., *Biografia zawodowa Władysława Paszkowskiego białostockiego konserwatora zabytków w fotografiach zapisana (1945–1972)*, cz. 1, Białystok 2021.

ks. Jemielity W., *Dzieje Łomży tysiącletnie: zarys historii miasta*, Łomża 2005.

Oleksicki A., *Archiwum fotograficzne Władysława Paszkowskiego*, „Ochrona Zabytków” 2018, nr 1.

Oleksicki A., *Meandry organizacyjne służb konserwatorskich w Polsce po 1918 r.*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2016, nr 1.

Opracowania internetowe

ks. Ceglarek M., *Śledziwski Piotr ks. mjr (1884–1950)*, <https://shorturl.at/ipW28>.

ks. Sierżputowski H., *Kościół pw. św. Stanisława Kostki w Łomży*, <https://shorturl.at/alyDZ>.

Akty prawne

Dekret PKWN z dnia 21 sierpnia 1944 r. o trybie powoływania władz administracji ogólnej I i II instancji, Dz. U. z 1944 r. Nr 2, poz. 8.

Dekret PKWN z dnia 7 września 1944 r. o zakresie działania i organizacji Resortu Informacji i Propagandy, Dz. U. z 1944 r. Nr 4, poz. 20.

Dekret Rady Ministrów z dnia 7 lipca 1945 r. o zmianie granic województw: śląskiego, krakowskiego, kieleckiego, białostockiego i warszawskiego, Dz. U. z 1945 r. Nr 27, poz. 167.

Dekret Rady Ministrów z dnia 11 kwietnia 1947 r. o zniesieniu urzędu Ministra Informacji i Propagandy oraz urzędów informacji i propagandy, Dz. U. z 1947 r. Nr 32, poz. 147.

Dekret z dnia 12 sierpnia 1946 r. o zespoleniu urzędów ziemskich z władzami administracji ogólnej, Dz. U. z 1946 r. Nr 43, poz. 248.

Okólnik nr 1 Ministerstwa Kultury i Sztuki z dnia 12 października 1944 r. o trybie organizacji terenowych organów kultury i sztuki w województwach, powiatach oraz miastach wydzielonych, Dz. U. z 1944 r. Nr 7, poz. 37.

Rozporządzenie Ministra Informacji i Propagandy z dnia 1 marca 1945 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej o utworzeniu organów Ministerstwa Informacji i Propagandy I i II instancji, Dz. U. z 1945 r. Nr 7, poz. 32.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 maja 1946 r. w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziemi Odzyskanych, Dz. U. z 1946 r. Nr 28, poz. 177.

Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej, Dz. U. z 1950 r. Nr 14, poz. 130.

Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o zmianie granic województw: białostockiego, kieleckiego, lubelskiego, łódzkiego i warszawskiego, Dz. U. z 1938 r. Nr 27, poz. 240.

PRZYPISY

- ¹ Wicewojewoda białostocki Waclaw Białkowski decyzją z dnia 10 kwietnia 1945 r. powierzył Paszkowskiemu pełnienie obowiązków Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Nominację zatwierdził dopiero 24 kwietnia 1946 r. Władysław Tomkiewicz – Naczelny Dyrektor Muzeów i Ochrony Zabytków przy Ministerstwie Kultury i Sztuki. Formalny akt nominacyjny sygnowany przez szefa tego resortu Władysława Kowalskiego został zaś wystawiony 30 kwietnia. Czytamy w nim: „Z dniem 1 maja 1946 r. powierzam Obywatelowi pełnienie obowiązków Konserwatora Wojewódzkiego w Wydziale Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego” – W. Białkowski, *Wspomnienia o pracy w województwie białostockim w latach 1944–1949*, „Rocznik Białostocki” 1965, R. 5, s. 59–86. Zob. też: M. Dajnowicz, A. Miodowski, *Biografia zawodowa Władysława Paszkowskiego białostockiego konserwatora zabytków w fotografiach zapisana (1945–1972)*, cz. 1, Białyłystok 2021, s. 37.
- ² Archiwum Państwowe w Białymstoku. Urząd Wojewódzki Białostocki. Wydział Kultury i Sztuki [APB. UWB. WKiSz]. Sprawozdania z działalności WKiSz. Sygn. 4/71/0/22/2352, k. 214.
- ³ Chodzi o okólnik nr 1 Ministerstwa Kultury i Sztuki z dnia 12 października 1944 r. o trybie organizacji terenowych organów kultury i sztuki w województwach, powiatach oraz miastach wydzielonych (Dz. U. z 1944 r. Nr 7, poz. 37).
- ⁴ APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania z działalności WKiSz. Sygn. 4/71/0/22/2352, k. 93–95.
- ⁵ Tamże, k. 110, 112.
- ⁶ A. Oleksicki, *Meandry organizacyjne służb konserwatorskich w Polsce po 1918 r.*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2016, nr 1, s. 93–106.
- ⁷ Resort Informacji i Propagandy powołany został mocą dekretu PKWN z dnia 7 września 1944 r. o zakresie działania i organizacji Resortu Informacji i Propagandy (Dz. U. z 1994. Nr 4, poz. 20). W art. 4 dekretu przewidywano utworzenie, w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej, organów informacji i propagandy I i II instancji. Zamierzenie to zostało zrealizowane rozporządzeniem Ministra Informacji i Propagandy z dnia 1 marca 1945 r., wydanym w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej, o utworzeniu organów Ministerstwa Informacji i Propagandy I i II instancji (Dz. U. z 1945 r. Nr 7, poz. 32). Powiatowe Oddziały Informacji i Propagandy zostały utworzone na terenie działania władz administracji ogólnej I instancji, a na terenie działania władz administracji ogólnej II instancji działały Wojewódzkie Urzędy Informacji i Propagandy. Oddziały mieściły się przeważnie w budynkach Starostw Powiatowych. Urzędy te i ich oddziały zostały zlikwidowane dekretem Rady Ministrów z dnia 11 kwietnia 1947 r. o zniesieniu urzędu Ministra Informacji i Propagandy oraz urzędów informacji i propagandy (Dz. U. z 1947 r. Nr 32, poz. 147).
- ⁸ Starostwa powiatowe zostały utworzone na podstawie dekretu PKWN z dnia 21 sierpnia 1944 r. o trybie powoływania władz administracji ogólnej I i II instancji (Dz. U. z 1944 r. Nr 2, poz. 8). Były organami wykonawczymi administracji ogólnej I instancji na obszarze powiatu. Na czele stał starosta jako reprezentant rządu i szef administracji ogólnej. Był on członkiem Powiatowej Rady Narodowej i przewodniczącym Wydziału Powiatowego. Na mocy dekretu z dnia 12 sierpnia 1946 r. o zespoleniu urzędów ziemskich z władzami administracji ogólnej (Dz. U. z 1946 r. Nr 43, poz. 248) w skład każdego starostwa wszedł Powiatowy Urząd Ziemski, powołano także Powiatowe Komisje Ziemskie do spraw Osadnictwa. Starostwa przejęły też sprawy inspektoratu oświaty rolniczej. W 1947 r. do starostw włączono agendy biurowe Wydziałów Powiatowych, tworząc Działy Samorządowe. Do zakresu kompetencji starostw należały sprawy z zakresu: finansowo-gospodarczego, prawno-administracyjnego, ogólnopolitycznego, narodowościowo-religijnego, kultury i sztuki, koordynowania działalności administracji państwowej, orzecznictwa karno-administracyjnego, przysposobienia wojskowego oraz wychowania fizycznego, zdrowia publicznego, weterynarii, aprowizacji i handlu, ustalania szkód wojennych. Kontrolę społeczną nad działalnością starostów sprawowały Prezydya Powiatowych Rad Narodowych. Starostwa zostały zlikwidowa-

- ne na mocy ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej (Dz. U. z 1950 r. Nr 14, poz. 130).
- ⁹ Ze względu na częściowo zbieżną materię zainteresowań Ministerstwa Kultury i Sztuki oraz Ministerstwa Informacji i Propagandy ich agendy wojewódzkie i powiatowe współpracowały ze sobą. Znajdujemy tego potwierdzenie w dokumentacji Wydziału Kultury i Sztuki Białostockiego Urzędu Wojewódzkiego – zob. APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku [WKZB]. Sygn. 4/71/0/22/2346, k. 3.
- ¹⁰ W myśl okólnika nr 1 MKiSz Referaty Kultury i Sztuki przy Starostwach Powiatowych miały być jednoosobowymi komórkami organizacyjnymi, działającymi we współpracy z Wydziałami Kultury i Sztuki urzędów wojewódzkich – APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania z działalności WKiSz. Sygn. 4/71/0/22/2352, k. 58.
- ¹¹ Tamże, k. 46. Por. analogiczny przypadek starostwa wysokomazowieckiego – zob. tamże, k. 69–70.
- ¹² Tamże, k. 52.
- ¹³ Tamże, k. 59.
- ¹⁴ Tamże, k. 55–57.
- ¹⁵ Tamże, k. 58.
- ¹⁶ Tamże, k. 114, 163–163v, 177.
- ¹⁷ Tamże, k. 229
- ¹⁸ Tamże, k. 221v.
- ¹⁹ Pierwotnie był to kościół jezuicki w stylu barokowym, którego budowę zakończono w 1732 r. W 1774 r. przejęli go pijarzy. Stopniowo popadał jednak w ruinę. W 1850 r. zaprzestano jego użytkowania. W 1853 r. łomżyńscy ewangelicy przejęli obiekt i użytkowali aż do II wojny światowej – zob. H. Sierżputowski, *Kościół pw. św. Stanisława Kostki w Łomży*, <https://shorturl.at/alyDZ> [dostęp: 7 VIII 2023]. Decyzją władz komunistycznych w miejscu tej świątyni wybudowano w 1974 r. Hotel Polonez (aktualna nazwa: Hotel Gromada), a obok ulokowano amfiteatr – zob. ks. W. Jemielity, *Dzieje Łomży tysiąclecie: zarys historii miasta*, Łomża 2005, s. 106.
- ²⁰ Dekret Rady Ministrów z dnia 7 lipca 1945 r. o zmianie granic województw: śląskiego, krakowskiego, kieleckiego, białostockiego i warszawskiego (Dz. U. z 1945 r. Nr 27, poz. 167).
- ²¹ Na kilka miesięcy przed wybuchem wojny, 1 kwietnia 1939 r., ówczesny powiat łomżyński wyłączono z województwa białostockiego i przyłączono do warszawskiego – zob. ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o zmianie granic województw: białostockiego, kieleckiego, lubelskiego, łódzkiego i warszawskiego (Dz. U. z 1938 r. Nr 27, poz. 240).
- ²² ks. M. Ceglarek, *Śledziwski Piotr ks. mjr (1884–1950)*, <https://shorturl.at/ipW28> [dostęp: 7 VIII 2023].
- ²³ O tej zmianie nastawienia łomżyńskich urzędników przekonujemy się np. z treści sprawozdania z dnia 5 lipca 1948 r. podsumowującego inspekcję, którą przeprowadził naczelnik wydziału Marian Józefowicz – zob. APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania z działalności WKiSz. Sygn. 4/71/0/22/2352, k. 239.
- ²⁴ Tamże, k. 213.
- ²⁵ Tamże, k. 207v.
- ²⁶ Tamże, k. 215–216.
- ²⁷ APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania WKZB. Sygn. 4/71/0/22/2346, k. 46.
- ²⁸ Tamże, k. 34.
- ²⁹ Tamże, k. 32.
- ³⁰ Tamże, k. 38.
- ³¹ Tybory-Kamianka leżą w odległości 9 km od Wysokiego Mazowieckiego.
- ³² APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania z działalności WKiSz. Sygn. 4/71/0/22/2352, k. 70.
- ³³ Autor notatki błędnie datował powstanie późnoklasycystycznego dworu w Tyborach-Kamiance, określanego potocznie mianem Pałacu Roszkowskich.
- ³⁴ APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania z działalności WKiSz. Sygn. 4/71/0/22/2352, k. 71.
- ³⁵ Tamże, k. 80.
- ³⁶ APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania WKZB. Sygn. 4/71/0/22/2346, k. 19.
- ³⁷ Do drugiego wyjazdu studyjnego doszło w kwietniu 1946 – zob. tamże, k. 11, 32.
- ³⁸ APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania z działalności WKiSz. Sygn. 4/71/0/22/2352, k. 85.

- ³⁹ APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania WKZB. Sygn. 4/71/0/22/2346, k. 19.
- ⁴⁰ APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania z działalności WKiSz. Sygn. 4/71/0/22/2352, k. 86.
- ⁴¹ Tamże, k. 117v.
- ⁴² Tamże, k. 87v.
- ⁴³ Tamże, k. 119v.
- ⁴⁴ Tamże, k. 106-107.
- ⁴⁵ Tamże, k. 196-197v.
- ⁴⁶ Tamże, k. 112.
- ⁴⁷ Chodzi o obecną konkatedrę pw. Najświętszej Maryi Panny Matki Kościoła w Gołdapi.
- ⁴⁸ APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania WKZB. Sygn. 4/71/0/22/2346, k. 5.
- ⁴⁹ APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania z działalności WKiSz. Sygn. 4/71/0/22/2345, k. 17.
- ⁵⁰ Tamże, k. 32.
- ⁵¹ W starostwie łomżyńskim Referat Kultury i Sztuki zaczął formalnie funkcjonować już 3 listopada 1944 r. – zob. APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania z działalności WKiSz. Sygn. 4/71/0/22/2352, k. 214. Wyjaśnić tu należy, że powiat łomżyński faktycznie włączony został w granice województwa białostockiego dopiero 18 sierpnia 1945 r. – zob. dekret Rady Ministrów z dnia 7 lipca 1945 r. o zmianie granic województw: śląskiego, krakowskiego, kieleckiego, białostockiego i warszawskiego (Dz. U. z 1945 r. Nr 27, poz. 167).
- ⁵² W starostwie suwalskim Referat Kultury i Sztuki zaczął formalnie funkcjonować już 13 grudnia 1944 r. – zob. APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania z działalności WKiSz. Sygn. 4/71/0/22/2352, k. 93. Starosta suwalski Stanisław Łapot, pomimo obiekcji wyrażonych przez białostocki Wydział Kultury i Sztuki w piśmie z dnia 16 grudnia 1944 r. związanych z niespełnianiem przez zaproponowaną kandydatkę wymogów określonych w okólniku nr 1 MKiSz, podjął decyzję o zatrudnieniu Viktorii Wysockiej jako p.o. referenta kultury i sztuki – zob. tamże, k. 94-95.
- ⁵³ Tamże, k. 52, 70.
- ⁵⁴ Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku. Akta osobowe Władysława Paszkowskiego [A-WUOZ-B. AOWP]. Odpis aktu powołania, k. 72. Wicewojewoda Wacław Białkowski zwrócił się 19 marca 1946 r. do Ministerstwa Kultury i Sztuki z wnioskiem o zatwierdzenie nominacji Paszkowskiego – zob. A-WUOZ-B. AOWP. Wniosek o nominację, k. 74.
- ⁵⁵ APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania WKZB. Sygn. 4/71/0/22/2346, k. 46.
- ⁵⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 maja 1946 r. w sprawie tymczasowego podziału administracyjnego Ziemi Odzyskanych (Dz. U. z 1946 r. Nr 28, poz. 177).
- ⁵⁷ O tych zaległościach naczelnik Wydziału Kultury i Sztuki dowiedział się już 27 stycznia 1945 r. od V. Wysockiej podczas odbywającej się w Urzędzie Wojewódzkim w Białymstoku odprawy referentów powiatowych ds. kultury i sztuki. Powtórnie w tej sprawie interweniował 16 marca 1945 r. starosta suwalski Łapot w piśmie skierowanym do ks. dr. Śledziewskiego – zob. APB. UWB. WKiSz. Sprawozdania z działalności WKiSz. Sygn. 4/71/0/22/2352, k. 109. Preliminowana dopłata ministerialna w okresie od 1 listopada 1944 r. do 31 marca 1945 r. miała zamknąć się w kwocie 68,5 tys. zł – zob. tamże, k. 96-97.
- ⁵⁸ Tamże, k. 108.
- ⁵⁹ Paszkowskiemu przez lata utrzymywano stosunkowo niską grupę uposażenia. Liczne monity w tej sprawie kierowane do MKiSz spotykały się z negatywnymi odpowiedziami. Dopiero we wrześniu 1947 r. przyznano mu dodatek do pensji – zob. A-WUOZ-B. AOWP. Pismo wicewojewody W. Białkowskiego z dnia 28 stycznia 1947 r. wnioskujące o podwyżkę dla Paszkowskiego, k. 82. Zob. też: A-WUOZ-B. AOWP. Pismo dyrektora Departamentu Administracyjnego MKiSz R. Sztobryna z dnia 8 października 1947 r. ws. przyznania dodatku, k. 84. Decyzję o przeszerogowaniu do kolejnej grupy uposażeniowej Paszkowski uzyskał dopiero w maju 1949 r. – zob. A-WUOZ-B. AOWP. Decyzja MKiSz z dnia 31 maja 1949 r., k. 103.
- ⁶⁰ Największym sukcesem Paszkowskiego w tej sferze było pozyskanie pomieszczenia oraz wyposażenia pracowni i ciemni fotograficznej wraz zapleczem archiwalnym – zob. A. Oleksicki, *Archiwum fotograficzne Władysława Paszkowskiego*, „Ochrona Zabytków” 2018, nr 1, s. 136.

WŁADYSŁAW PASZKOWSKI'S ROLE IN THE ORGANISATION OF THE POST-WAR
BIAŁYSTOK VOIVODESHIP DISTRICT-LEVEL HERITAGE PRESERVATION SERVICE
(FROM 1945 TO 1946)

Using selected examples, the article presents the conditions in which Władysław Paszkowski organised district-level heritage preservation services in the post-war Białystok Voivodeship. Furthermore, on the basis of available archives, sources of law and egodocuments, the authors determine the shape of the cooperation between conservation services and local communities in the field of heritage preservation. In this context, equally importantly, the article highlights how the interactions of various district-level societal and institutional actors contributed to the forming of the local heritage preservation strategy. The article unambiguously confirms that the post-war period was the crucial moment for the evolution of the approach to cultural heritage preservation in the regions of Białystok, Suwałki and Łomża.

Translated by Katarzyna Napieraj